

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Сяргей Запрудскі (Мінск, Беларусь)

НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ДЫЯХРАНІЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ МОВЫ ТВОРАЎ ЯНКИ КУПАЛА І ЯКУБА КОЛАСА

0. У сучаснай беларускай лінгвістыцы Янка Купала (далей – Купала) і Якуб Колас (далей – Колас) сцверджаны як заснавальнікі сучаснай беларускай літаратурнай мовы, людзі, якія адыгралі выключна вялікую ролю ў развіцці і ўзбагачэнні беларускай мовы [2; 3]. Творчасць песняроў ахоплівае перыяд ад пачатку да сярэдзіны XX ст., на працягу якога адбываліся важныя працэсы ў развіцці грамадства і стане беларускай літаратурнай мовы.

1.1. Найбольш важнай вяхой у развіцці літаратурнай мовы ў першай палове XX ст. была рэформа беларускай мовы 1933 г., якая дала вынікам здзейснены ў дэкрэтыўным парадку “крэн развіцця беларускай літаратурнай мовы на “ўсходні” або рускі напрамак” і знамянавала сабой “круты паварот” у развіцці літаратурнай мовы [14, 24]. Л. Шакун сцвердзіў, што рэпрэсіі пачатку 1930-х стварылі “спрыяльныя ўмовы для адыходу ад тых традыцый, у русле якіх адбывалася ўдасканаленне літаратурных нормаў беларускай мовы” [13, 137].

1.2. Час правядзення рэформы супаў з падзелам творчасці песняроў на розныя перыяды. Асноўныя здабыткі творчасці Купалы адносяцца да часу здзяйснення рэформы 1933 г. Што да Коласа, то яго творчыя здабыткі пасля 1933 г. больш значныя. Тым не менш важная частка спадчыны Коласа таксама была створана ў час, калі беларуская літаратурная мова бытавала ў іншым ў параўнанні з сучасным стане. Гэтыя акалічнасці ствараюць спецыфічную сітуацыю з пункту гледжання разгляду мовы твораў песняроў на працягу ўсяго перыяду іх творчасці. Прынамсі да часткі моўных сродкаў, выкарыстоўваных Купалам і Коласам да 1933 г., не могуць прымяняцца крытэрыі, якія сфарміраваліся ў беларускай лінгвістыцы пасля рэформы 1933 г.

1.3. Па меры здзяйснення новых выданняў ранейшых твораў Купала і Колас часам рабілі моўныя праўкі. Пры перадруку ранейшых

твораў у выданнях 1920–1930-х гг. Купала замяніў некаторыя словы, якія маглі ўспрымацца як паланізмы, русізмы, дыялектызмы. Гэта была “ўсвядомленая, мэтанакіраваная выпрацоўка беларускай літаратурнай мовы”, “апраўданыя і заканамерныя” змены [10, 62].

1.4. Колас моўным удасканаленнем сваіх твораў займаўся часцей. У пасляваенныя гады ён рэдагаваў упершыню надрукаваныя ў 1923 і 1927 гг. палескія аповесці трылогіі [15], а таксама шэраг апавяданняў 1921–1926 г.г. [10, 66–68].

1.4.1. Што да моўнага выпраўлення трылогіі, то, паводле некаторых ацэнак, яно было значным. На думку М. Лужаніна, “абедзве палескія аповесці былі перапісаны” [9, 208]. Рыхтуючы першае асобнае выданне, Колас выказваўся аб праблеме моўнага адзінства сваіх твораў: “... у мяне як быццам нарадзілася два дзіцяці: адно да вайны, а другое зараз. Злучаюцца ў розны час напісаныя творы, а чытацца павінны як адна кніга.. Трэба засыпаць роў трыццацігадовай глыбіні паміж канцом і пачаткам. Я амаль не пераглядаў даваенных аповесцей. А мова наша моцна вырвалася наперад” [9, 209–210].

Колас у сваіх аповесцях замяняў дыялектныя словы, пазбаўляўся русізмаў і паланізмаў. Праўкі таксама ахоплівалі сферы граматычных формаў, націску і словаўтварэння [15]. У некаторых выпадках праўкі былі абумоўлены ўзнікненнем стылістычнай дыферэнцыяцыі (замена *велізарны* на *велічны*), а таксама станаўленнем больш строгай лексічнай, акцэнтнай, словаўтваральнай і граматычнай нормы (замена формаў *бяспомачны* на *бездапаможны*, *выгодна* на *выгадна*, *моладасць* на *маладосць*, *аблюбаваны* на *аблюбаваны*, *пахаджваць* на *пахаджаць*, *двухкласавы* на *двухкласны*, *веда* – на *веды*). Звяртае на сябе ўвагу тое, што пад рубрыку “дыялектныя словы” і “паланізмы” ў артыкуле Ф. Янкоўскага, праўдападобна, трапілі многія ўжывальныя ў 1920-я гг. словы і што гаворка пра розныя стылістычныя і гістарычныя лексічныя варыянты вялася пераважна ў катэгорыях нарматыўнай сінхраністычнай стылістыкі з выкарыстаннем прынцыпу “або – або”.

1.4.2. У 1950-я гг. у працэсе рэдагавання апавяданняў 1920-х гг. было зроблена многа добрых правак, аднак некаторыя замены нельга прызнаць добрымі. Да ліку апошніх правак М. Мушыньскі залічыў наступныя: *моцна* замест *крэпка*, *цяжка* замест *трудна* [10, 67].

Як вынікае з апошніх замен і прынятых паміж Коласам і М. Лужаніным дамоўленасцей адносна тых або іншых спосабаў выпраўлення падчас рэдагавання трылогіі, узнікалі супярэчлівасці – як вынік непаслядоўнага рэдагавання канкрэтных твораў і як наступства няўзгодненых дзеянняў рэдактараў.

2. На пераломе 1940–1950-х гг. Колас неаднойчы выказваўся аб развіцці беларускай мовы. У прывітанні ўдзельнікам 2-га з’езда пісьменнікаў БССР у 1949 г. ён пісаў: “Паглядзіце, як змянілася наша мова за прайшоўшае трыццацігоддзе! Якой яна стала багатай, гнуткай, выразнай!” [6, 551–552]. У артыкуле 1950 г. “Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову” былі выказаны важныя засцярогі наконт шматлікіх уласцівых таму часу неадпаведных духу мовы запазычанняў; гэтыя папярэджанні станоўча паўплывалі на больш строгае стаўленне да русізмаў і на моўную практыку [12, 15].

Ці пасля рэформы 1933 г. погляды класікаў на моўнае развіццё сапраўды адпавядалі дырэктыўным і дэклараваным імі самімі? Ці заўсёды праводжанае Купалам і Коласам моўнае рэдагаванне адпавядала іх поглядам? Ці ва ўсіх выпадках праведзенае рэдагаванне захоўвала належным чынам моўныя і стылістычныя асаблівасці ранейшых твораў класікаў? Далей мы спрабуем адказаць толькі на першае пытанне.

2.1. Угрунтаваны на аснове публікацый класікаў 1933 і 1934 гг. станоўчы адказ на гэта пытанне нельга прызнаваць паважным.

Да пачатку 1930-х гг. класікі дзейнічалі ў рамках прынятых тады поглядаў на моўнае развіццё і падзялялі падыходы 1920-х гг.

Пры заснаванні пры наркамаце асветы ў 1921 г. навукова-тэрміналагічнай камісіі Купала быў прызначаны старшынёй гуманітарнай секцыі; пазней у гэтую камісію ўвайшоў і Колас. Пры заснаванні Інбелкульта ў 1922 г. Купала і Колас поруч з дзядзькам Коласа па лініі маці Я. Лёсікам сталі першымі правадзейнымі членамі гэтай установы. У 1923 г. Купала быў выканаўцам слоўніка тэрміналогіі “літаратурнага мастацтва”, які выйшаў як 2-гі выпуск серыі “Беларуская навуковая тэрміналогія”. Падчас выдання ў 1926 г. “Беларуска-расійскага слоўніка” М. Байкова і С. Некрашэвіча творы Купалы і Коласа знаходзіліся сярод крыніц, на аснове якіх укладаўся слоўнік.

У лістападзе 1926 г. Купала і Колас з правам рашаючага голасу ўдзельнічалі ў рабоце Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Абодва ўваходзілі ў склад камісіі па рэформе правапісу. Дакументы сведчаць, што Колас амаль ва ўсіх выпадках галасаваў так, як галасаваў Я. Лёсік. Купала адзін раз прагаласаваў за прапанову Я. Лёсіка, а другі – супраць; у пяці іншых выпадках Купала ўхіліўся ад галасавання. У ліку дваццаці іншых ўдзельнікаў канферэнцыі Купала і Колас падпісалі заяву аб нязгодзе з пастановай графічнай камісіі аб увядзенні у беларускую графіку літары *j* [11, 428–429].

У кастрычніку 1927 г. Купала ўвайшоў у правапісную камісію, створаную пры кафедры жывой беларускай мовы Інбелкульта. У выніку дзейнасці ў 1927–1929 гг. гэтай камісіі быў падрыхтаваны праект

беларускага правапісу. У выніковым дакуменце былі змешчаны і прыватныя думкі некаторых членаў камісіі, Купала ў сваіх прыватных меркаваннях далучыўся да поглядаў С. Некрашэвіча.

У другой палове 1920-х Купала і Колас працавалі ў Інбелкульце на палову стаўкі. Як звярнуў увагу М. Токараў, у планах работы ім вызначаліся канкрэтныя заданні. Так, у плане Інстытута навуковай мовы на 1927/1928 акадэмічны год фіксавалася, што Купала павінен падрыхтаваць тэрміналогію па тэорыі і практыцы літаратурнага мастацтва, а Колас – па логіцы і псіхалогіі.

2.1.1. Сітуацыя з ацэнкай дзейнасці лінгвістаў 1920-х гг. катэгарычна змянілася ў 1930 г. з арыштамі многіх дзеячоў Інбелкульта. Купала і Колас змушаны былі напісаць адкрытыя лісты, у якіх яны прызнаваліся ў сваіх “памылках”, асуджалі “нацыянал-дэмакратызм” і адракаліся ад сваіх былых таварышаў.

Напрыклад, у лісце Коласа сцвярджалася, што навукова-тэрміналагічная камісія і Інбелкульт былі “той аўдыторыяй, куды закідае сваё антыпралетарскае насенне нацдэмаўская тэорыя аб беларускай самабытнасці”. Прадукцыя Інбелкульта характарызувалася ў лісце як “вельмі далёкая і чужая пралетарскай грамадскасці”, Акадэмічная канферэнцыя кваліфікавалася як “контррэвалюцыйная дэманстрацыя”. Згодна з лістом, рэалізаваныя праз прыклады ў падручніках для школ “шкодныя нацдэмаўскія ідэі.. асабліва кідаліся ў вочы ў школьных граматыках Лёсіка”. Колас прызнаваўся, што ў гэтай “шкоднай контррэвалюцыйнай” рабоце прымаў удзел і ён [4, 79–81].

У лісце Купалы зафіксавана прызнанне ў тым, што працуючы ў навукова-тэрміналагічнай камісіі і Інбелкульце, “гэтых кіруючых штабах беларускага нацыянал–дэмакратызму”, ён “не толькі ні разу не асудзіў іх [“устаноўкі і мерапрыемствы беларускіх нацыянал-дэмакратаў” – С.З.], але, наадварот, маральна падтрымліваў і дапамагаў іх рэалізацыі” [1, 117]. Згодна з найноўшымі падыходамі лічыцца, што гэты ліст напісаў не Купала, а Л. Бэндэ [8, 202].

У пачатку 1934 г. Купала і Колас былі змушаны яшчэ раз сведчыць у справе мовазнаўчай практыкі для задавальнення задачы адабрэння рэформы беларускай мовы 1933 г. і контрпрапаганды ў адказ на рэакцыю на рэформу з боку заходнебеларускіх колаў, у прыватнасці. У лісце, напісаным ад імя Купалы, сцвярджалася, што ранейшы правапіс, “у якім нямала было засмечанасці, нацдэмаўскай “самабытнай” архаічнасці, трымаў беларускую мову ў палоне правінцыялізму, у рамках нацыяналістычнай абмежаванасці” [7, 136–137]. У артыкуле “Рэформа беларускага правапісу і фашысцкія музыканты” Колас быў змушаны напісаць пра “вузкую лексічную аснову, аснову пераважна

сялянскай, кулацка–шляхецкай лексікі, на якой пачала развівацца беларуская пісьменнасць, літаратура”, пра тое, што “рэстаўратары рэакцыі і прыгнечання.. Лёсік, Ластоўскі, Некрашэвіч і да іх падобныя, засеўшы ў савецкіх культурна-асветных установах, захваціўшы манаполію па частцы стварэння беларускай кніжнай мовы, рабілі контррэвалюцыйную шкодніцкую справу” [5, 98–99].

Прыведзеныя факты сведчаць, што накіраваная на рэвізію мовы 1920-х гг. рэформа 1933 г. не магла адпавядаць поглядам Купалы і Коласа, якія былі ўдзельнікамі распрацоўкі мовы ў 1920-я гг. Аднак класікі змушаны былі прызнаць абгрунтаванасць рэформы і асуджаць супрацоўнікаў Інбелкульта.

3. Вывучэнне абставінаў жыцця і творчасці песняроў, даследаванне рэдактарскай практыкі сведчыць пра тое, што ў творах Купалы і Коласа перыяду 1930-х і наступных гадоў маглі праяўляцца прыкметы празмернага моўнага рэдагавання, моўнай “самацэнзуры”, што ставіць на парадак дня высвятленне дакладных поглядаў класікаў на розныя агульныя і канкрэтныя пытанні развіцця беларускай мовы.

Літаратура:

1. Адкрыты ліст Я. Купалы // Купала Янка. Поўны збор твораў. Том 8. Мінск, 2002. С. 114–119.
2. Каўрус А.А. Колас Якуб // Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мінск, 1994. С. 264–268.
3. Каўрус А.А. Купала Янка // Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мінск, 1994. С. 280–284.
4. Колас Якуб. [Адкрыты ліст] // Якуб Колас. Збор твораў у дваццаці тамах. Т. 16. Мінск, 2011. С. 77–82.
5. Колас Якуб. Рэформа беларускага правапісу і фашысцкія музыканты // Якуб Колас. Збор твораў у дваццаці тамах. Т. 16. Мінск, 2011. С. 97–103.
6. Колас Якуб. За высокую ідэйнасць і мастацкую дасканаласць // Якуб Колас. Збор твораў у дваццаці тамах. Т. 17. Мінск, 2012. С. 546–553.
7. Купала Янка. Што было сном, тое стала явай // Купала Янка. Поўны збор твораў. Том 8. Мінск, 2002. С. 134–137.
8. Летапіс жыцця і творчасці // Купала Янка. Поўны збор твораў. Том 9. Кніга 2. Мінск, 2003. С. 41–282.
9. Лужанін М. Колас расказвае пра сябе. Мінск, 1997.
10. Мушыньскі М.І. Тэксталагія твораў Купалы і Коласа. Мінск, 2007.
11. Працы Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Мінск, 1927.
12. Чараповіч Г.В. Праблемы фарміравання і развіцця беларускай літаратурнай мовы ў асвятленні перыядычнага друку 1940–1960-х гг. // Веснік БДУ. Серыя 4. 2007. № 3. С. 13–18.

13. Шакун Л.М. Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мінск, 1995.
14. Шакун Л.М. “Усходнія” і “заходнія” крыніцы папаўнення лексічных сродкаў беларускай мовы // Веснік БДУ. Серыя 4. 1995. № 2. С. 22–26.
15. Янкоўскі Ф.М. Аб працы Я. Коласа над мовай рамана “На ростанях” // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1961. № 1. С. 106–116.